Review Of Research
Vol. 4 | Issue. 2 | Nov. 2014
Impact Factor : 2.1002 (UIF)
ISSN:-2249-894X
Available online at www.ror.isrj.org

ORIGINAL ARTICLE

कोल्हापूरचे छत्रपती राजाराम महाराज यांची शैक्षणिक कामगिरी - एक दृष्टीक्षेप

रमेश धनराज जाधव

इतिहास विभाग प्रमुख , आर. सी. पटेल कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, शिरपूर जि. धुळे

सारांश – छत्रपती राजाराम महाराज यांचा जन्म ३१ जुलै १८९७ रोजी छत्रपती घराण्यात झाला. कोल्हापूरचे छत्रपती राजर्षि शाहू महाराज यांच्या अकाली मृत्युनंतर ६ मे १९२२ रोजी छत्रपती राजाराम महाराजांनी कोल्हापूर संस्थानची सत्ता आपल्या हाती घेतली. छत्रपती शाहू महाराजांनी अस्पृश्य व बहुजन समाजाच्या विकासासाठी जे कार्य सुरू केले होते ते कार्य छत्रपती राजाराम महाराजांनी सुरू ठेवलेले आपणास दिसून येते.[१]

प्रस्तावना–

छत्रपती राजाराम महाराजांनी राज्य कारभार सुरळीत चालावा म्हणून राज्यकारभराची तीन मुख्य खाती होती. अ) जनरल ब) मुलकी क) न्याय खाते जनरल खात्याचे प्रमुखपदी दिवाण होते, मुलकी खात्याचे प्रमुख म्हणून सरसुभे व न्यायखात्याचे प्रमुख म्हणून सरन्यायाधिश होते. या तीन प्रमुखांच्या नेतृत्वाखाली छ.राजाराम महाराज आपला राज्यकारभार चालवित असत. त्याचप्रमाणे या तीन खाते प्रमुखाच्या अधिपत्याखाली इतर अनेक खाती होती. छ. राजाराम महाराजांनी राज्यकारभाराची सुत्रे हाती घेतल्यानंतर आपल्याला राज्यकारभारात मदत करण्यासाठी हुजूर चिटणीस या पदाधिकाऱ्यास कार्यालयाचे प्रमुख म्हणून नेमले. छत्रपती राजाराम महाराजांनी कोल्हापूर राज्याची सुत्रे हाती घेतल्यानंतर त्यांनी प्रशासकीय कामगिरी, शैक्षणिक सुधारणा, सामाजिक सुधारणा,

सांस्कृतीक जडण-घडण, अस्पृश्यांच्या उन्नतीसाठी केलेले प्रयत्न, ग्रंथ लेखनास उत्तेजन, वैद्यकिय सुधारणा अशा अनेक प्रकारच्या सुधारणा त्यांनी केल्या.[२] परंतु प्रस्तुत शोधनिबंधात छत्रपती राजाराम महाराज यांनी कोल्हापूर संस्थानात केलेल्या शैक्षणिक कामगिरीचा आढावा घेण्याचा प्रयत्न केलेला दिसून येतो.

उद्देश :

प्रस्तुत विषयाचा उद्देश छत्रपती राजाराम महाराजांनी सत्ता हाती घेतल्यानंतर कोल्हापूर संस्थानात केलेल्या शैक्षणिक कामगिरीचा आढावा घेण्याचा प्रयत्न केलेला आपणास दिसुन येईल.

संशोधन पध्दती :

प्रस्तुत विषयासाठी विश्लेषणत्मक संशोधन पद्धतीचा वापर व त्याचप्रमाणे भास्कर धाटावकर यांनी संपादन केलेल्या छत्रपती राजाराम महाराज यांचे निवडक आदेश या संदर्भ ग्रंथाचा उपयोग करुन प्रस्तुत शोध निबंध मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे.

छत्रपती शाहू महाराजांनी आपल्या संस्थानात सामाजिक आणि शैक्षणिक सुधारणेचे कार्य घडवून आणले होते. त्यांनी केलेल्या शैक्षणिक सुधारणांमुळे संस्थानातील बहूजन समाजाचा शैक्षणिक विकास झाला होता. त्यांच्या मृत्यूनंतर छत्रपती राजाराम सत्तेवर आले आणि त्यांनाही छत्रपती शाहू महाराजांचे धोरण राबवले आणि शिक्षण क्षेत्रात सुधारणा घडवून आणल्या. त्याचा तपशिल पुढीलप्रमाणे

नवीन शाळेस मंजुरी :

मौजे कणेरी तर्फ बोरगांव पे. पन्हाळा या गावी सक्तीचे मोफत शिक्षणाची शळा स्थापन व्हावी म्हणून गावातील लोकांनी अर्ज केला होता. त्यावर मामलेदार पे.पन्हाळा यांनी शाळा स्थापन करावी म्हणून अभिप्राय देवून ग्राम शिक्षणखात्याकडे (एज्युकेशन इन्स्पेक्टरकडे) पाठविले. मामलेदार यांनी या शाळेकरीता दरवर्षी २८४ रू. खर्च होणार असून मौजे कणेरी येथे शाळेची जरुरी आहे. त्यामुळे छ. राजाराम महाराजोंनी दिनांक १९/०७/१९२२ रोजी निकाल दिला आणि शाळा स्थापनेस परवानगी दिली.[३]

अनुदान वाढ :

बुधवार पेढेतील मदतीचे शाळेची ग्रांट ३० रूपये होती ती ४०रू. व्हावी म्हणून एज्युकेशन इन्स्पेक्टर यांनी १० रू. ग्रॅन्ट वाढवून द्यावी आणि चालू वर्षाच्या बजेटमध्ये १२० रू. अधिक दाखल केली होती. ती छत्रपती राजाराम महाराजांनी मंजूर करून दिली.[४]

Review Of Research
Vol. 4 | Issue. 2 | Nov. 2014
Impact Factor : 2.1002 (UIF)
ISSN:-2249-894X Available online at www.ror.isrj.org

स□ॉलरशिप :

□रीब व होतकरू विद्यार्थ्यांचे शिक्षण व्हावे म्हणून छ. शाहू महाराजांनी स्कॉलरशिपची योजना आपल्या संस्थनात राबविली होती. संस्थनाची सुत्रे हाती घेतल्यानंतर छत्रपती राजाराम महाराजांनी तिच धोरणे पुढे सुरू ठेवली होते. त्यासाठी त्यांनी स्कॉलरशिप संबंधी पुढील नियम अंमलात आणले होते, ते पुढील प्रमाणे. [५]

१) □ोणत्याही विद्यार्थ्यास वयाचे अगर मुदतीच्या अटीवर देणेत आलेली स्कॉलरशीप तो विद्यार्थी नापास झाल्यास त्यास मिळणारी स्कॉलरशीप बंद करावी
२) वरील प्रमा□े स्कॉलरशीप धारण करणाऱ्या विद्यार्थ्यांपैकी जो विद्यार्थी पास होईल त्याची स्कॉलरशीप पुढे चालू ठेवावी.
३) पास -ापास झालेल्या विद्यार्थ्यांचे एक पत्रक तयार करून जे विद्यार्थी नापास झाले आहेत अशा विद्यार्थ्यांच्या -ावापुढे त्यास स्कॉलरशीप द्यावी किंवा देवू नये असा रिमार्क रा. सा. एज्युकेशन इन्स्पेक्टर यांनी पत्रक तयार करून ते पत्रक प्रत्येक सालचे माहे जून अखेर पाठवावे.
४) स्टेटची स्कॉलरशिप घेणाऱ्या प्रत्येक विद्यार्थ्याने सालाअखेर आपला पास नापास दाखला रा.सा. एज्युकेश्न इन्स्पेक्टर यांचे ऑफिसात हजर करावा दाखला प्राप्त झाल्याशिवाय कोणत्याही सबबीवर स्कॉलरशिप अदा □रू -ये.

श्री शिवाजी महाराज यांच्या समर□ार्थ दहा हजार रुपये अस्पृश्य लोकांचा शिक्षणाला उत्तेजन मिळावे म्हणून बचत ठेव करण्यात आले होते. त्यावर जे व्याज मिळेल त्यातून दरमहा ५ रु. च्या ८ स्कॉलरशिप देण्यात यावे असे ठरले होते. त्यास छत्रपती राजाराम महाराजांनी मंजूरी दिले आणि अस्पृश्य मुलांच्या शिक्षणाला उत्तेजन दिले. [६]

□ाजगी शाळांना मदत :

□ाजगी शाळांना मदत करण्याकरीता ३००० रू. मंजुर करण्यात आले होते. खाजगी शाळांचा विकास व्हावा व शिक्षणाचा जास्तीत जास्त प्रसार व्हावा या हेतूने प्रेरीत होवून ही रक्कम मंजुर करण्यात आली होती. ती महाराजांनी खर्च करण्यास परवानगी दिली. [७]

□रीब मुलां-ा फी माफी :

□रीब व होतकरू मुलांना शिक्षण घेता यावे म्हणून छत्रपती राजाराम महाराजांनी देखील ही योजना सुरू ठेवलेली होती. छ. राजारामाच्या कारकिर्दीत राजाराम हायस्कूलमधील विद्यार्थ्यांनी आपले गरीबीमुळे हायस्कूलची

फी माफ व्हावी म्हणून १) कृष्णा बापू खोत मॅट्रीकमध्ये २) काशिनाथ मंगेश घोलवर इ. ४ थी ३) शंकर रामा माने इ. २री यांनी अर्ज दिले त्यावरून अर्जदार विद्यार्थी घोलवर, माने आणि खोत यांना एक फ्रिशिप देण्यात आली.[८]

मा�ासर्वीय मुलां-ा फी माफी :

राजाराम हायस्कूल कोल्हापूर या शाळेतील काही मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांनी शाळेची फी माफ व्हावी म्हणू-न अर्ज केला होता. त्यात प्रामुख्याने पुढील विद्यार्थ्यांचा समावेश होता.

१) एस.एस. राशिवडेकर (सातवी) २) एस.बी. साळूंखे (सातवी) ३) तुकाराम बळवंत थेरवडे (सहावी)

४) गणपती यशवंत जाधव (पाचवी) ५) दिनकर बळवंत जाधव (पाचवी) ६) श्रावण आणापा �ांबळे (दुसरी)[९]

वरील मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांना शिक्षणास मदत व्हावी फी अभावी त्यांचे शिक्षण अर्धवट राहू नये म्हणून छत्रपती राजाराम महाराजांनी नंबर १ ते ४ व सहा या विद्यार्थ्यांना फ्रीशिप देण्यात यावी व नंबर ५ यास अर्धी फी माफ करावी सदरची मुदत एका वर्षासाठी असावी असा निकाल महाराजांनी अर्जाच्या सुनावणीनंतर दिला आणि मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांना आर्थिक मदत केली.

व्यावसायी� शाळा :

पारंपारिक शिक्षणऐवजी व्यावसाभिमुख शिक्षण द्यावे त्यामुळे त्या मुलांना स्वतःच्या पायावर उभे राहता यावे व स्वतःचा व्यवसाय करता यावा या हेतून प्रेरीत होऊन छत्रपती राजाराम महाराजांनी व्यावसायि� शि�� देणारी शाळा काढली. अन्नछत्राकरीता होत असलेला दरसालचा खर्च ३००० रू. बहूतेक अनाठायी होतो हे मामलेदाराचे म्हणणे सर्वस्वी वाजवी दिसते म्हणून ही रक्कम अधिक उपयूक्त कारणास लावणे वाजवी होईल म्हणून माझ्यामते सदरहू रकमेतून गोरगरीबांच्या मुलांना शेतकी, सुतारकी, लोहारकी वगैरेसारखे शाळा काढणे व त्यात शिकणाऱ्या मुलांना स्कॉलरशिप देणे वगैरे खर्च करावा.

श्री. शाहू छत्रपती फंडातून ज्या चार शाळा बांधावयाच्या आहेत त्यापैकी एक शाळा शिरोळला काढल्यास त्याचाच चालू खर्च या ३००० रू. त करणे सोयीचे होईल. अशी शाळा सवडीप्रमाणे सदर फंडातून बांधण्यात येईल. तोपर्यंत शिरोळ म्युनिसिपालटीने शाळा सुरू करावी व चालू वर्षापासून अन्नछत्र बंद करून ती रक्कम या कामी खर्च करण्यासाठी शिरोळ म्युनिसीपालटीकडे अनुदान म्हणून द्यावी. पुढे दरवर्षी ३००० रू. या प्रमाणे अनुदान द्यावे अशारितीने छत्रपती राजारामाने गोरगरिबांच्या मुलांसाठी व्यावसायीक शाळा सुरू केली.[१०]

जागा उपलब्ध करून देणे :

Review Of Research
Vol. 4 | Issue. 2 | Nov. 2014
Impact Factor : 2.1002 (UIF)
ISSN:-2249-894X   Available online at www.ror.isrj.org

दक्षिण महाराष्ट्रात विरशैव बोर्डींग ही इमारत श्हारापासून बऱ्याच अंतरावर असल्याने विरशैव बोर्डींगमधील विद्यार्थ्यांना शाळेत व कॉलेजात जाणेयेण्यास बराचसा त्रास व गैरसोय होत असल्याने ती दूर करून त्यांना जागा मिळावी अशा प्रकारचा अर्ज दिला असून पुढीलप्रमाणे तजवीज करुन मंजुरी देण्यात आली आहे.

द□□ महाराष्ट्र विरशैव पोर्डीग हौस या संस्थेंची इमारत व त्यालगतची सर्व खुलीजागा सदर संस्थेच्या मालकीची असलेली व त्याजागेवर असलेल्या सर्व इतर इमारती सरकारच्या ताब्यात घेवून त्याचा मोबदला म्ह□-न शहर □रवीर येथे रविवार पेठेत असलेली सरकार हक्कातील श्री बयासाहेब महाराज यांचा वाडा या नावात प्रचलीत असलेली इमारत सरकार हक्कातून कमी करुन सदर संस्थेच्या ताब्यात पूर्णपणे मालकी हक्काने देण्यात आली आहे. [११] सदर इमारत त्याचा संस्थेने उपभोग घ्यावयाचा आहे या ठरावास छत्रपती राजाराम महाराजांनी मंजूरी दिली.

उच्च शिक्षणासाठी आर्थिक मदत :

छत्रपती शाहू महाराजांनी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांना उच्च शिक्षणासाठी आर्थिक मदत केली होती. त्याचप्रमाणे छत्रपती राजाराम यांनी सुद्धा उच्च शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांसाठी आर्थिक तरतूद केली होती. यासाठी गोविंद आत्माराम कदम यांनी एल्.एल्.बी. कोर्स पूर्ण होणेसाठी स्कॉलरशिपसाठी अर्ज केला होता. त्यास दरमहा ५० रु. एल्.एल्.बी.चा कोर्स पूर्ण होईपर्यंत देवून सरकारी नियमाप्रमाणे त्याच्याकडून बाँड लिहून घ्यावा. अशा प्रकारचा नि□ाल महाराजांनी दिलेला दिसतो. [१२]

समारोप :

छत्रपती राजाराम महाराजांनी राज्यकारभराची एकूण तीन मुख्य खाती होती. त्यात प्रामुख्यने जनरल मुलकी व न्याय महाराजांनी सर्व खात्यांवर बारकाईने व्यक्तीशः लक्ष घालून प्रजेचा हिताला विशेष प्राधान्य दिल्याचे दिसते. प्रशासकिय शैक्षणिक व सामाजिक सुधारणेकडे त्यांनी विशेष लक्ष दिलेले दिसते. छत्रपती राजारामांनी त्यांच्या कारकिर्दीत शैक्षणिक कामगिरीत प्रामुख्याने त्यांनी नवीन शाळांना मंजुरी दिली. शाळेच्या अनुदानात वाढ केली, गरीब होतकरू विद्यार्थी मुलांना स्कॉलरशिप दिली. व त्याचे नियम बनविले, खाजगी शाळांना आर्थिक मदत केली. व्यावसायिक शिक्षणाच्या शाळांना आर्थिक मदत केली. व्यावसायीक शिक्षणाच्या शाळा काढल्या. शैक्षणिक संस्थेसाठी जागा उपलब्ध करून दिल्यात. उच्च शिक्षणासाठी स्कॉलरशिप, फी माफी अशा प्रकारे छत्रपती राजाराम महाराजांनी आपल्या कारकिर्दीत शिक्षण क्षेत्रात वरीलप्रमाणे कामगिरी केलेली दिसून येते.

संदर्भ :

१) धाटावकर भास्कर (संपादक) छत्रपती राजाराम महाराज यांचे निवडक आदेश,(भाग १ ला), मुंबई, २००६ पा. नं. १
२) उपरोक्त - पेज नं. १
३) उपरोक्त, शाळा खाते, ठराव क्रमांक - २९३, पान नं. ३
४) उपरोक्त, शाळा खाते - ठराव क्रमांक- ६७६, दि. ०५/१०/१९२२

Review Of Research
Vol. 4 | Issue. 2 | Nov. 2014
Impact Factor : 2.1002 (UIF)
ISSN:-2249-894X Available online at www.ror.isrj.org

५) उपरोक्त, जनरल खाते ठराव क्रमांक -३३, पा-न -नं. ४२
६) उपरोक्त, जनरल खाते ठराव क्रमांक -७२२
७) उपरोक्त, शाळा खाते ठराव क्रमांक - १७० पा-न -नं.५०
८) उपरोक्त, शाळा खाते ठराव क्रमांक -१६२, पा-न -नं. ४९
९) उपरोक्त, शस्त्र खाते ठराव क्रमांक - १८५, पा-न -नं.५५
१०) उपरोक्त, मुलकी खाते ठराव क्रमांक -२५४, पा-न -नं. ६६
११) उपरोक्त, मुलकी खाते ठराव क्रमांक -४६५, पा-न -नं. १५८
१२) उपरोक्त, जनरल ठराव क्रमांक -७४०, पा-न -नं. २१

रमेश धनराज जाधव
इतिहास विभाग प्रमुख , आर. सी. पटेल कला, वाणिज्य व विज्ञा-न महाविद्यालय, शिरपूर जि. धुळे